

Горбенко Н. А.,
науковий співробітник
відділу наукової інформаційно-бібліографічної
діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
ORCID ID 0000-0003-4412-3064

ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З БАТЬКАМИ – СПІВПРАЦЯ ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО

(бібліографічний огляд)

У бібліографічному огляді висвітлено важливі питання щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців. Актуальність проблеми зумовлена змінами в освітньому законодавстві, зокрема введенням у дію Закону України «Про освіту», у світлі якого оновлюються підходи як до організації дошкільної освіти, так і до окремих її напрямів.

Дібрано та проаналізовано галузеві нормативно-законодавчі документи, програми для закладів дошкільної освіти, наукові та науково-методичні статті, в яких розглянуто традиційні та інноваційні шляхи налагодження співпраці з батьками в закладах дошкільної освіти України.

Ключові слова: *дошкільна освіта, освітній процес, учасники освітнього процесу, взаємодія з батьками, нормативно-правові документи з розвитку дошкільної освіти, педагогіка, психологія, освіта.*

Horbenko N. A.,
Researcher,
the Department of Scientific Bibliographic Activity,
V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine
ORCID ID 0000-0003-4412-3064

COOPERATION BETWEEN PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS AND PARENTS: FOR THE SAKE OF THE FUTURE

(bibliographic review)

The bibliographic review concerns cooperation between pre-school institutions and parents. It is a relevant problem due to the changes in educational legislation. In particular, introduction of the Law of Ukraine On Education has caused changes in approaches to organising pre-school education as well as its certain directions.

The author has selected and analysed corresponding legislative documents and programmes for pre-school institutions, scientific and methodological papers, which discuss traditional and innovative ways of cooperation between parents and pre-school institutions in Ukraine.

Keywords: *pre-school education, educational process, participants of educational process, cooperation with parents, regulatory documents on the development of preschool education, pedagogy, psychology, education.*

Національна освіта перебуває у процесі реформування. Інноваційні процеси торкнулися і дошкільної освіти, яка є одним із важливих і вирішальних етапів у житті особистості і закладає підвалини освіти впродовж життя. Педагоги закладів дошкільної освіти (ЗДО) спрямовують свої зусилля на всебічний розвиток особистості, організовують освітній процес у ЗДО і їхня місія надзвичайно важлива. Проте вони не єдині, хто опікується дітьми дошкільного віку. Одне з перших місць у формуванні особистості дитини займають батьки, сім'ї вихованців. Тому поєднання зусиль всіх зацікавлених у впевненому старті й подальшому житті дітей є дуже актуальним питанням.

Одним з важливих напрямів роботи ЗДО є взаємодія з батьками, яка здійснюється на підставі низки нормативно-правових документів, зокрема, Закону України «Про освіту»:

Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII : [редакція від 19.01.2019] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.03.2019). – Назва з екрана.

Закон «регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти». У документі наголошено, що «положення цього та спеціальних законів щодо батьків стосуються також інших законних представників здобувачів освіти. Батьки, інші законні представники реалізують відповідні положення цього закону та спеціальних законів стосовно осіб, які не досягли повноліття, а також відповідно до законодавства стосовно осіб, дієздатність яких обмежена».

Згідно з нормами закону батьки є одними з учасників освітнього процесу, яким надано певні права та обов'язки. У документі визначено напрями співпраці батьків із закладами освіти, а саме: здійснення освітнього процесу, громадське самоврядування в установах та фінансування закладів освіти.

Функціонування дошкільної освіти в державі регламентується спеціальним законом – Законом України «Про дошкільну освіту»:

Про дошкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III : [редакція від 19.01.2019] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.03.2019). – Назва з екрана.

Документом визначено «правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи дошкільної освіти, яка забезпечує розвиток, виховання і навчання дитини, ґрунтується на поєднанні сімейного та суспільного виховання, досягненнях вітчизняної науки, надбаннях світового педагогічного досвіду, сприяє формуванню цінностей демократичного правового суспільства в Україні».

Галузевим законодавчим актом визначено роль сім'ї у дошкільній освіті та встановлено відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за здоров'я, навчання та виховання дітей дошкільного віку, здобуття ними освіти відповідного рівня. Передбачено також функціонування різних типів ЗДО, що, своєю чергою, дає підстави для організації широкої співпраці з батьками та законними представниками дітей дошкільного віку «для задоволення освітніх, соціальних потреб, організації корекційно-розвиткової роботи у складі закладів дошкільної освіти».

Згідно з нормами профільного закону ЗДО, на які покладено повноваження здійснювати взаємодію з сім'ями вихованців, є «осередками поширення серед батьків психолого-педагогічних та фізіологічних знань про дітей дошкільного віку».

Деталізовано напрями співпраці батьків із ЗДО. Зазначено, що батьки можуть долучатися до організації освітнього процесу в установі, зокрема, у запровадженні додаткових освітніх послуг. Заклади дошкільної освіти можуть узгоджувати з батьками гнучкий режим роботи закладу.

Законом передбачено залучення батьків до управління закладом дошкільної освіти. Така норма реалізується через включення до складу педагогічних рад голів батьківських комітетів, запрошення на засідання педагогічних рад батьків та осіб, які їх замінюють, з наданням їм права дорадчого голосу, функціонування органів батьківського самоврядування.

Після набуття чинності нового Закону України «Про освіту» 28 вересня 2017 р. в Закон України «Про дошкільну освіту» внесено зміни, які на законодавчому рівні закріпили інклюзивну освіту в ЗДО. В цьому напрямі освітні установи розгортають співпрацю з батьками та законними представниками дітей з особливими освітніми потребами.

У стандарті дошкільної освіти:

Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) [Електронний ресурс] : дод. до наказу М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 22 трав. 2012 р. № 615 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2012. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0615736-12> (дата звернення: 24.01.2019). – Назва з екрана.

зазначено, що формування особистості дошкільника забезпечується зусиллями батьків, педагогів, психологів, що передбачає залучення батьків вихованців до співпраці і спрямовує педагогічний колектив ЗДО на організацію роботи в цьому напрямі.

Низка програм дошкільної освіти зосереджує увагу на важливості зазначеного напрямку діяльності. Зокрема, в освітній програмі для дітей «Дитина»:

Дитина : освіт. програма для дітей від 2 до 7 р. / М-во освіти і науки України, Київ ун-т ім. Б. Грінченка ; наук. керівник проекту В. О. Огнев'юк ; авт. кол.: Г. В. Беленька [та ін.]. – Київ : [б. в.], 2016. – 303 с.

проблемі взаємодії ЗДО з батьками вихованців присвячено розділ «Сім'я і дитячий садок». У ньому розглянуто методологічний інструментарій

для організації та здійснення спільної діяльності освітніх установ для дітей дошкільного віку та їхніх законних представників. Теоретико-методологічні аспекти стисло представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Теоретико-методологічні аспекти взаємодії ЗДО з батьками

Теоретико-методологічні аспекти	Взаємодія ЗДО з батьками вихованців
1. Функції взаємодії	– інформаційна; – входження сім'ї в освітній простір; – активна педагогічна позиція сім'ї
2. Завдання взаємодії	– формування у батьків уявлень про необхідність взаємодії з педагогічним колективом; – моделювання взаємодії педагогів і батьків на засадах індивідуального підходу до кожної сім'ї; – розширення уявлень батьків про власну дитину, її потенційні можливості й перспективи; – популяризація ефективних педагогічних концепцій сімейного виховання дітей дошкільного віку; – об'єднання батьків за інтересами, створення сімейних клубів
3. Принципи взаємодії	– індивідуальний підхід до кожної сім'ї; – поєднання педагогічної просвіти батьків і педагогічної самоосвіти вихователів; – використання традиційних і нових форм взаємодії; – врахування позитивного досвіду сімейного виховання

У розділі подано детальні обґрунтування і визначення кожного з теоретико-методологічних понять.

Документ націлює педагогів на використання інноваційних форм роботи з батьками та передбачає, що «принцип використання традиційних і нових форм взаємодії сім'ї і дитячого садка полягає у доцільному поєднанні колективних форм підвищення педагогічної культури сім'ї з груповими та індивідуальними, з широким залученням інформаційно-комунікаційних технологій. Поширення набувають інтернет-клуби як форма мережевої взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї. Тому необхідним атрибутом іміджевої характеристики має стати сайт дошкільного закладу освіти, створений та підтримуваний відповідно до чинних вимог. Визнання дошкільного навчального закладу відкритим освітнім та соціокультурним простором дає змогу запроваджувати такі нові форми взаємодії, як арт-студії, фан-клуби, літературні кафе з електронною бібліотекою для батьків».

Розкрито зміст форм роботи дошкільного навчального закладу з батьками, зокрема: днів відкритих дверей, просвітницької педагогічної наочності, індивідуального та групового консультування, дискусії, батьківської конференції, батьківського семінару-практикуму, лекторію.

Програма «Малятко»:

Малятко [Електронний ресурс] : програма виховання дітей дошк. віку : затв. М-вом освіти і науки України (лист від 22.08.2001 р. №1/11-3580)

/ М-во освіти і науки України, Голов. упр. змісту освіти, Акад. пед. наук України ; [наук. керівник авт. кол. Зоя Павлівна Плохій]. – [Б. м. : б. в.], 2001. – 286 с.

містить розділ «Взаємодія дошкільного закладу і сім'ї» (автор Т. Алексеєнко). У ньому розкрито сутність, принципи, завдання та умови взаємодії ЗДО з батьками. З метою підвищення педагогічної культури батьків висвітлено стратегії та принципи сімейного виховання дітей дошкільного віку з урахуванням вікових особливостей дошкільників, форми спільної роботи ЗДО з батьками, які подано в таблиці 2:

Таблиця 2

Форми спільної роботи ЗДО з батьками

Форми спільної роботи	Методи спільної роботи
індивідуальні	бесіди, консультації, відвідування педагогами окремих сімей
групові	консультації з психологами, юристами, лікарями, вчителями; заняття в школі молодих батьків, відкриті заняття, організація роботи батьківського комітету, створення і функціонування спільної ради, оформлення наочної інформації, виконання окремих господарських функцій
колективні	батьківські збори, дні відкритих дверей, лекції, батьківські конференції; дитячі ранки, родинні свята; проведення сімейних свят, влаштування виставок дитячих та сімейних творчих робіт

У розділі надано методичні поради педагогічним працівникам щодо впровадження різних методів взаємодії з батьками, зокрема: орієнтовна тематика для бесід, консультацій, занять, конференцій. Зорієнтовано суб'єктів дошкільної освіти щодо етапів взаємодії та показників її ефективності.

У програмі «Світ дитинства»:

Світ дитинства : комплекс. освіт. програма для дошк. навч. закл. / наук. керівник А. М. Богуш ; [упоряд.: О. М. Байєр, Л. В. Балтіна, А. М. Богуш та ін. ; за заг. ред. Л. В. Балтіної]. – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 197 с.

сутністю взаємодії ЗДО з батьками визначено реалізацію педагогічного принципу єдності вимог в освітньому процесі і подано зміст педагогічної діяльності за такими напрямками: інформаційно-аналітичний, пізнавальний, наочно-інформаційний, дозвіллевий.

Окремі програми не містять розділу про організацію роботи зі взаємодії з батьками, серед яких:

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» : (нова редакція) : у 2 ч. Ч. 2. Від трьох до шести (семи) років : навч. програма / [авт. кол.: О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. керівник О. Л. Кононко]. – Київ : МЦФЕР-Україна, 2014. – 452 с.

Дитина в дошкільні роки : комплекс. освіт. програма / [авт. кол.: Богущ А. М. та ін. ; наук. керівник К. Л. Крутій] ; Ін-т педагогіки і психології Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – Запоріжжя : ЛПС, 2016. – 159 с.

Проте призначені вони як для педагогів, так і для батьків і містять відомості про психофізіологічний розвиток дітей, уніфіковані показники компетентності кожної вікової групи. Програми орієнтують дорослих на спільні дії у розвитку, вихованні та навчанні дітей дошкільного віку.

Програма «Впевнений старт»:

Впевнений старт : програма розвитку дітей дошк. віку / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; [керівник проекту Б. М. Жебровський ; підгот.: О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна та ін.]. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 99 с.

спрямовує батьків та педагогів на взаємодію в освітньому процесі дошкільників, «враховуючи різну періодичність, тривалість охоплення дітей організованими освітніми впливами в умовах тієї чи іншої форми здобуття дошкільної освіти».

Низку програм для організації взаємодії та координації спільних дій педагогів ЗДО та батьків оприлюднено на сайті Міністерства освіти і науки України:

Програми розвитку дітей [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України : [офіц. сайт]. – Текст. дані. – Київ, [б. р.] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej> (дата звернення: 05.02.2019). – Назва з екрана.

Більшою деталізацією процесу формування ефективної взаємодії ЗДО з батьками вирізняються методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України:

Методичні рекомендації щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців [Електронний ресурс] : лист М-ва освіти і науки України від 11 жовт. 2017 р. № 1/9-546. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0Bxpu4GDxDpc7YWVvcWUtVWJpdEk/view> (дата звернення: 21.10.2018). – Назва з екрана.

У документі зазначено, що співпраця педагогічного колективу з батьками покликана «створити сприятливі умови для виховання здорової, соціально адаптованої, всебічно розвиненої дитини» і здійснюється за напрямками:

- створення інформаційно-просвітницького простору для батьків та інших членів родини, що займаються вихованням;
- підвищення фахової майстерності педагогів через ознайомлення з родинним досвідом виховання;
- сприяння інтеграції родинного виховання в суспільне;
- заохочення батьків брати активну участь в освітньому процесі;
- узгодження понять, цінностей педагогічної позиції, досягнення єдності педагогічних впливів на дитину в родині та закладі дошкільної освіти;

– формування у педагогічних працівників та батьків позитивного ставлення до взаємодії, спонукання їх до дій і моделей поведінки, орієнтованих на взаєморозуміння та взаємоповагу».

Запропоновано орієнтовний перелік індивідуальних та групових форм і методів роботи педагогічного колективу з батьками та родинами вихованців. Наголошено на «раціональному поєднанні різних форм роботи, розробленні власних або використанні перевірених на практиці техногій», необхідності надання педагогічної допомоги батькам у подоланні проблем виховання й навчання дітей.

Закцентовано на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з батьками, сайту закладу, електронного листування, онлайн-спілкування у закритих групах у соціальних мережах. Вміщено рекомендації щодо залучення представників батьківських комітетів, груп батьківської ініціативи, творчих груп педагогів і батьків до планування роботи ЗДО.

Звернуто увагу на важливість співпраці з батьками майбутніх вихованців. Метою такої діяльності є ознайомлення батьків з принципами та організацією роботи ЗДО, його освітніми завданнями, традиціями, досвідом. Важливим є уточнення відомостей про психологічні та фізичні особливості вихованців, їхні інтереси, особистісні якості у доборі «змісту, методів і способів навчально-виховних дій із дітьми», створення оптимальних умов перебування дитини в ЗДО.

Проблема взаємодії ЗДО з батьками широко дискутується на сторінках фахових видань. Так, науковці Н. Гавриш та К. Крутій у статті:

Гавриш, Н. Новий закон України «Про освіту» : які зміни очікують наше дошкілля? / Наталія Гавриш, Катерина Крутій // Дошк. виховання. – 2017. – № 11. – С. 2–6.

зазначають, що інноваційною і прогресивною в новій редакції Закону України «Про дошкільну освіту» є норма щодо відповідальності батьків за здобуття дошкільної освіти. Автори радять педагогам «донести цю інформацію до батьків і так вибудувувати стосунки з ними, щоб допомогти їм свідомо зайняти активну позицію у вихованні власних дітей».

Теоретичним аспектам питання присвячено статтю дослідників Н. Семенової, Х. Лаврів, Д. Бондарчук:

Семенова, Н. Взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї у вихованні особистості дитини дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема / Наталія Семенова, Христина Лаврів, Дарина Бондарчук // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки. – 2017. – № 2. – С. 19–29. – Бібліогр.: 15 назв.

Ставлячи за мету обґрунтувати необхідність взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї у вихованні дитини, автори аналізують осмислення поняття «взаємодія» з філософської, соціально-психологічної та соціально-педагогічної точок зору. На основі поглядів науковців кожного із зазначених наукових напрямів простежують становлення дефініції «взаємодія», виокремлюючи важливі аспекти для педагогічної науки. Подано аналіз поглядів на проблему в працях українських педагогів з

обґрунтуванням актуальності та важливості проблеми в педагогічному дискурсі.

Розглянуто питання формування вітчизняного нормативно-правового підґрунтя цього напрямку в діяльності ЗДО, на основі аналізу Закону України «Про дошкільну освіту» та Державного стандарту дошкільної освіти – Базовий компонент дошкільної освіти України, інструктивно-методичні листи Міністерства освіти і науки України з питань організації роботи педагогів з батьками. Стаття містить також огляд низки програм щодо освіти дошкільників, зокрема таких, як Програма виховання дітей дошкільного віку «Малютко», Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина», Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт».

Здійснивши теоретичний аналіз законодавства, поглядів науковців на проблему, навчально-методичних документів, автори пропонують власне бачення щодо завдань взаємодії ЗДО з батьками (табл. 3).

Таблиця 3

Завдання взаємодії ЗДО з батьками

1.	Обґрунтування першочергової ролі батьків у вихованні дітей
2.	Розкриття ролі дошкільних навчальних закладів
3.	Допомога в усвідомленні особливостей дошкільного дитинства
4.	Залучення батьків до посильної участі у створенні умов для різноманітної діяльності дітей
5.	Ознайомлення родини зі специфікою розвитку, виховання та навчання дітей раннього та дошкільного віку

Автори переконані в тому, що педагоги мають враховувати виховний потенціал сімей та їх особливості. З огляду на це розглянуто педагогічний інструментарій для взаємодії ЗДО з сім'ями вихованців, зокрема індивідуальні й колективні форми роботи. До індивідуальних відносять: «індивідуальні бесіди (у тому числі телефоном), консультації, відвідування сімей за місцем проживання, прийом і забирання дітей із садка, доручення батькам». До групових – батьківські збори, лекції, дні відкритих дверей, групові консультації, тренінгові заняття, круглі столи, виставки результатів творчості дітей, свята та інші масові заходи для батьків, клубна робота.

Інноваційними формами роботи ЗДО з батьками автори вважають групові семінари, практикуми тренінги, які «передбачають як теоретичне ознайомлення з проблемами виховання, так і практичне розв'язання конкретних педагогічних задач (наприклад програвання ситуацій самими батьками)», ділові ігри.

У статті дослідників Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького:

Гузь, В. Організаційно-педагогічні умови ефективної взаємодії дошкільного закладу з сім'єю / Володимир Гузь, Світлана Жейнова, Людмила Таган // Молодь і ринок. – 2018. – № 3. – С. 27–30. – Бібліогр.: 5 назв.

здійснено аналіз поглядів науковців на сімейне й громадське виховання як соціальні інститути, наголошено на важливості кожного з них для всебічного розвитку особистості дитини. На думку авторів, метою роботи з батьками в закладах дошкільної освіти є усвідомлення призначення та ролі сім'ї у справі виховання дітей, ознайомлення з ефективними шляхами виховання для досягнення найкращого результату.

Підвищення якості взаємодії ЗДО з батьками автори вбачають у визначенні органами управління закладами дошкільної освіти, їх керівниками та педагогічними колективами чітких завдань взаємодії, зміні психологічної орієнтації щодо замовників освітніх послуг закладів дошкільної освіти, усвідомленні педагогічними працівниками того, що «дітей їм довіряє сім'я, а не держава». Відтак необхідно «створювати відповідні функціональні структури – ради, членами яких мають бути батьки та представники колективу працівників дошкільного навчального закладу, що укладають між собою певні угоди, їх виконують і взаємно звітуються».

У дослідженні виокремлено три типи взаємодії між сім'єю і ЗДО з урахуванням різних форм роботи з ними (табл. 4).

Таблиця 4

Взаємодія між закладами дошкільної освіти і батьків

№	Зміст	Тип	Сутність	Форми роботи
1	Оптимізація впливу сім'ї на дитину шляхом підвищення педагогічної культури батьків	Компенсаторний	«Дитячий садок – сім'я»	Батьківські збори, консультації, лекторії та ін.
2.	Залучення батьків до навчально-виховного процесу в ЗДО	Компенсаторний	«Сім'я – дитячому садку»	Допомога дитячому садку з боку батьків: організація колективних заходів у закладі, налагодження роботи гуртків
3.	Батьки й педагоги стають партнерами і спільно застосовують свої можливості для кращого виховання дітей	Координаційний		

У підсумку автори формулюють висновок про те, що «у вихованні маленької дитини чимало заходів будується на формуванні позитивних звичок, навичок поведінки, раціональних способів діяльності. Це можливо тільки тоді, коли дорослі домовлятимуться про однорідність вимог до неї,

спільність методів впливу та способів навчання в дитячому садку й родинному колі».

Дослідниця О. Сема у статті:

Сема, О. Проблеми співпраці вихователя та батьків / Сема Олександра // Психолого-педагогічний пошук: зб. наук. пр. за матеріалами II Всеукр. студент. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (21–22 квітня) / М-во освіти і науки України, Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка, Ф-т дошк. освіти. – Глухів, 2016. – Вип. 3. – С. 239–243. – Бібліогр.: 5 назв.

описує форми і методи ефективної співпраці вихователя з родинами вихованців для посилення взаємодії закладу дошкільної освіти і сімей вихованців. Автор переконана, що «завдяки тісному співробітництву дошкільного навчального закладу з батьками та іншими членами родини навколо дітей створюється атмосфера довіри, підтримки, взаєморозуміння, єдиних вимог». На думку науковця, факторами, які об'єднують педагогічний колектив і батьків, є спільна мета, гуманні стосунки та висока відповідальність. На основі аналізу досвіду діяльності ЗДО виокремлено форми роботи з батьками (індивідуальні, групові, колективні, наочно-письмові), розкрито їх методичне наповнення.

У статті:

Галицька, Т. В. Взаємодія закладу дошкільної освіти з родиною : сучас. підходи / Т. В. Галицька // Дошк. навч. закл. – 2018. – № 11. – С. 11–13. – Бібліогр.: 15 назв.

автор наголошує на важливості сімейного виховання, недостатності педагогічної компетентності у батьків, необхідності системи роботи з батьками в ЗДО. Акцентує увагу на використанні опосередкованих форм педагогічної просвіти. У статті форми роботи розподілено на дві категорії. До першої віднесено: «різні доручення, прохання до сім'ї, домашні завдання дітям, виконання яких можливе лише під керівництвом або за участі батьків». Другу категорію завдань формують як такі, що спрямовані на «підготовку і проведення батьками спільно з дітьми вечорів відпочинку і розваг».

На думку автора, педагогічне навчання за допомогою зазначених форм діяльності полягає в долученні дорослих до турбот і переживань дітей, а результатом їх використання стане позитивна налаштованість батьків на взаємодію із закладом дошкільної освіти.

Професор, доктор педагогічних наук К. Крутій проблемі взаємодії закладу дошкільної освіти з батьками присвятила розділ праці «Взаємодія з батьками та взаємовідносини з дітьми»:

Крутій, К. Взаємодія з батьками та взаємовідносини з дітьми // 1111 запитань до професора / Катерина Крутій. – Запоріжжя, 2012. – С. 224–275.

У формі відповідей на запитання фахівець деталізує деякі аспекти організації та здійснення взаємодії ЗДО з батьками вихованців, висловлює власну точку зору на ті чи інші проблемні моменти, що виникають під час цієї діяльності.

Особливістю видання:

Взаємодія ДНЗ та сім'ї / уклад.: О. А. Рудік, І. В. Молодушкіна. – Харків : Основа, 2013. – 222, [2] с. – (Серія «Дошкільний навчальний заклад. Вихователю»).

є те, що в ньому взаємодію ЗДО з батьками розглянуто у взаємозв'язку з психологічною роботою в ЗДО.

У посібнику йдеться про необхідність методичного супроводу педагогів ЗДО у реалізації взаємодії з батьками для налагодження ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу, подано низку матеріалів, зокрема «Покрокову технологію досягнення взаєморозуміння з батьками» (Д. Б. Філонов).

Окремий розділ присвячено плануванню діяльності ЗДО з організації взаємодії з батьками. Подано методичку підготовки та проведення різних форм роботи: круглих столів, батьківських віталень, консультаційного центру, семінарів, практикумів, тренінгів для батьків. Запропоновано методичку організації та проведення спільних з батьками свят і розважальних заходів.

У розділі «Психологічна освіта батьків дошкільників» розглянуто систему роботи психологів ЗДО з батьками: діагностичну, консультативну, корекційно-розвивальну, психологічну просвіту.

Фахівці з дошкільної освіти розглядають взаємодію з батьками у взаємозв'язку з формуванням особистості дошкільників. Зокрема, викладач дошкільної педагогіки, психології та окремих методик ВКНЗ СОР «Лебединське педагогічне училище імені А. С. Макаренка» В. Таран у статті:

Таран, В. Робота з батьками в напрямі виховання дошкільників в моральному кліматі пам'яті / Таран Вікторія // Психолого-педагогічний пошук : зб. наук. пр. за матеріалами II Всеукр. студент. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (21–22 квітня) / М-во освіти і науки України, Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка, Ф-т дошк. освіти. – Глухів, 2016. – Вип. 3. – С. 261–265. – Бібліогр.: 6 назв.

аналізує сучасні форми роботи з сім'єю з питань виховання дошкільників в моральному кліматі пам'яті. Зазначає, що з цією метою доцільно організовувати такі заходи: акції, флешмоби, соціомоби, артмоби, батьківські конференції, колективні творчі справи (створення дерев родоводу, родинних газет, проектів, підготовка матеріалу до скриньок мудрості, огляду бабусиних торбинок, залучення до участі у виховних заходах, створення міні-музеїв). Такі заходи сприятимуть підвищенню педагогічної компетенції батьків, націленню їх на «виховання дітей у любові, взаєморозумінні, добрі, злагоді, зверненні до свого роду, народу, його традицій і звичаїв».

У статті:

Задорожна, Г. С. Узаємодія закладів освіти з сім'ями дітей 6–7 років як важлива умова їхнього правового виховання / Задорожна Ганна Сергіївна // Вісн. Черкас. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – 2017. – № 17/18. – С. 54–60. – Бібліогр.: 11 назв.

автор акцентує увагу на взаємодії закладів освіти, зокрема і дошкільної, з сім'ями з питань правового виховання, висвітлює напрями її практичної реалізації. Зазначено, що для підвищення ефективності співпраці з батьками педагоги можуть застосовувати: мотивацію й авансовану поведінку; різні способи інформування батьків.

Співпраця має бути організована на засадах:

- зацікавленості батьків у правовому вихованні власної дитини;
- «залучення батьків до освітнього процесу з правового виховання дітей»;
- значущості освітньої програми для батьків;
- достатнього рівня правової культури батьків і постійного його та підвищення;
- індивідуального підходу до батьків.

З метою підвищення рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків з питань правового виховання дошкільників запропоновано використовувати такі форми роботи:

- наочна просвіта у вигляді інформаційних стендів «Захист прав дитини»;
- форум для батьків «Світ прав Вашої дитини»;
- батьківські збори;
- психологічна просвіта (інформаційно-консультаційна допомога, пам'ятки);
- психологічні тренінги;
- ділові ігри;
- групові та індивідуальні консультації;
- виставки сімейних робіт з теми «Тато, мама і я – щаслива сім'я».

Автор наголошує на важливості участі у співпраці з батьками педагогів, соціальних педагогів, психологів, що дасть можливість «створити дискусійний рефлексивний простір для оптимізації виховного процесу і зміни способу впливу батьків на власну дитину».

У дослідженні:

Карагозлю, Ф. Педагогічні умови взаємодії закладу дошкільної освіти із сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Карагозлю Фатма ; М-во освіти і науки України, Держ. закл. «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2019. – 20, [1] с.

вперше обґрунтовано педагогічні умови взаємодії закладу дошкільної освіти із сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників.

У теоретичній частині проаналізовано джерельну базу проблеми. Одним з висновків аналізу є авторське твердження про те, що «попри відсутність єдиного погляду на класифікацію типів педагогічної взаємодії (опіка, наставництво, партнерство, співпраця, співдружність; захист, допомога, підтримка, супровід; співробітництво, протидія, уникнення від взаємодії; одновекторна протидія, контрастна взаємодія, компромісна взаємодія тощо), учені єдині в тому, що розглядають їх як взаємопов'язані,

такі, що не є статичними, а в залежності від умов здатні змінювати один одного. Йдеться лише про провідний, домінуювальний тип взаємодії, який повинен бути оптимальним і гуманістично спрямованим».

У другому розділі дослідження викладено результати експериментального дослідження взаємодії закладу дошкільної освіти із сім'єю в полікультурному вихованні дошкільників шостого року життя. У контексті дослідження було розроблено модель взаємодії ЗДО із сім'єю, яку подано і описано в роботі.

Одним із завдань наукового дослідження були розробка та апробація методики взаємодії ЗДО із сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників. Автор пропонує розробки заходів, зокрема, семінар-практикум для вихователів «Полікультурне виховання дітей у взаємодії з сім'єю», спецпроект для батьків педагогів щодо їхньої взаємодії у полікультурному вихованні старших дошкільників, програму батьківського клубу «Ми всі різні, але ми разом».

Результати дослідження впроваджувалися у кількох ЗДО м. Одеси. В освітній діяльності установ із зазначеної тематики використано:

– для педагогів: лекторії-презентації, майстер-класи, тренінги, методичні вправи;

– для батьків: батьківські клуби, консультування за допомогою нетворкінгу (інтернет-ресурси), бесіди, куточки для батьків, проекти, індивідуальний соціально-педагогічний патронат;

– для дошкільників і батьків: портфоліо, проекти, свята, тематичні дні, розваги, інтегровані заняття.

Спільно з батьками створювався та наповнювався освітній простір дитячої субкультури, а саме: колекція іграшок народів світу, національна атрибутика, фотоілюстрації культурних і природних пам'яток різних країн, маркери для шаф у вигляді діток у національних строях, фонотека етномузики.

Одним з новітніх напрямів сучасної педагогіки є емпірична педагогіка, основним завданням якої є мотивація та надихання до дії. Зокрема, у статті:

Сотник, Ю. А. Сталий розвиток дошкільнят засобами екологічного виховання / Сотник Юлія Анатоліївна // Нива знань. – 2018. – № 3. – С. 29–30.

Йдеться про досвід ЗДО № 36 «Джерельце» міста Кам'янського Дніпропетровської області щодо використання різноманітних форм роботи у процесі освіти для сталого розвитку, за допомогою яких реалізуються засади емпіричної педагогіки. Автор наголошує, що такий діяльнісний підхід навчальний заклад використовує і в спільній діяльності з родинами вихованців, адже «здобуті дитиною знання та правила поведінки повинні мати зворотний зв'язок дітей з батьками. Лише в родині дитина зможе поєднати початкові знання та уявлення з її практичним досвідом, набути у повсякденному житті вдома. Без допомоги родин вихованців у їх вихованні в зацікавленості, небайдужості до проблем, які порушуються в процесі освіти для сталого розвитку не обійтись». Така взаємодія впроваджується у ЗДО за

допомогою інформаційних куточків, спільних проєктів, тематичних днів, презентацій, спільної праці в природному доквіллі, перегляду документальних фільмів про відповідальне природокористування.

Взаємодія ЗДО з батьками є актуальною і в процесі підготовки старших дошкільників до навчання в школі. У статтях:

Боровська, О. Готовність дитини до НУШ: важливі аспекти / Олена Боровська, Наталія Стаценко // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – № 1. – С. 37–41.

Сербіна, Н. Дитячий садок, батьки та школа: форми ефективної взаємодії / Наталія Сербіна, Ірина Січкара, Майя Молочко // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – № 1. – С. 43–47.

висвітлено досвід співпраці педагогічних колективів з батьками. Напрацювання педагогів спрямовані на визначення рівня обізнаності батьків з питань виховання, психології, освіти, ознайомлення їх з психологічними особливостями готовності дошкільників до навчання в школі, надання психолого-педагогічної допомоги у розв'язанні наявних проблем.

Одним з актуальних питань взаємодії ЗДО та сім'ї є формування педагогічної культури батьків. Про це йдеться в статті:

Головко, М. Б. Виховання педагогічної культури батьків як провідний напрям взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї / Головко М. Б., Резнікова В. А. // Наук. скарбниця освіти Донеччини. – 2017. – № 1. – С. 62–65. – Бібліогр.: 4 назви.

У дослідженні розглянуто комплекс категорій, що формують феномен педагогічної культури батьків. Автори акцентують увагу на проблемах, що впливають на виховні функції сім'ї. З-поміж них низька педагогічна культура батьків, яка часто «формується загалом стихійно, під впливом традиційного досвіду старших поколінь, живиться випадковими знаннями, що часто подають ЗМІ, рідше шляхом поміркованої самоосвіти та результативної допомоги професіоналів».

Проте такі традиційні уявлення та досвід є недостатніми за сучасних умов всебічного особистісного розвитку дитини. Педагоги дошкільної освіти є носіями узагальнених надбань педагогічної культури суспільства і організують та реалізують один з напрямів діяльності закладів дошкільної освіти – взаємодію з батьками вихованців, з метою поглиблення педагогічних знань батьків.

Автори статті вважають, що головною ідеєю взаємодії є «відкриття батькам світу цінностей і смислів (або його актуалізація), що «живуть» у просторі педагогічної культури, створити умови для їх переживання, опанувати сутністю та смислом батьківської ролі, її наявними та прихованими потенціями як головною умовою переходу від стану можливостей до стану дій».

Взаємодія ЗДО з батьками реалізується через «активне залучення родин до освітньо-виховного процесу, співробітництво, рівноправне партнерство, яке ґрунтується на взаємній довірі, повазі, доброзичливості, спільних установках, адекватних очікуваннях та інтересах, культурі спілкування».

На основі аналізу поглядів науковців автори зазначають, що ефективність співпраці, новизну форм діяльності може забезпечити функціонування ЗДО як відкритої системи. Розрізняють два види «відкритості» – «відкритість всередину» та «відкритість назовні».

«Відкритість всередину» забезпечує «організацію педагогічного процесу як вільного, гнучкого та диференційованого, де відносини між дітьми, батьками та педагогами будуються на гуманно-особистісній основі; залучення батьків до освітнього процесу дитячого садка з метою урізноманітнення життя дітей».

Під «відкритістю назовні» розуміють «відкритість до впливів соціуму, мікрорайону, готовність до співробітництва з розташованими на території іншими соціальними установами».

Серед професійних якостей педагога, необхідних для роботи у відкритій взаємодії з батьками, автори, перш за все виділяють «добрий погляд» на дитину, вміння бачити перспективи розвитку її позитивних рис, привертати увагу батьків саме до них, запобігати у спілкуванні з батьками різним негативним оцінкам дитячої поведінки, не допускати скарг, не закликати «розібратися» з дитиною вдома».

Досліджуючи погляди батьків на особистісні та професійні якості педагогів ЗДО, необхідних для здійснення співпраці, у статті констатовано, що на перший план виходять особистісні якості: чуйність, доброта, увага до людей, турботливість. Серед професійних виділяють досвід, знання, компетентність, професіоналізм.

Усі ці якості необхідні педагогам, адже «в умовах «відкритості» дитячого садка саме педагог бере на себе головну місію – демонструвати конкретні позитивні засоби взаємодії з батьками, які розширюють уявлення батьків про життя дітей».

Вважають, що однією з головних ідей взаємодії педагогів з батьками є «відкриття батькам світу цінностей і смислів (або актуалізувати його), що «живуть» у просторі педагогічної культури, створення умови для їх переживання».

У професійній пресі педагоги аналізують ті чи інші форми взаємодії з батьками. Зокрема, у статті:

Ковалевська, Н. Впровадження у роботу дошкільного навчального закладу нової форми співпраці – батьківський клуб / Наталія Ковалевська // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. – Кам'янець-Подільський, 2017. – Вип. 23, ч. 2. – С. 179–184.

автором схарактеризовано особливості організації нової форми роботи з батьками – сімейних клубів. На її думку, сучасний ЗДО виступає як відкритий освітній простір, в якому «педагогічний колектив взаємодіє з батьками, щоб забезпечити освітні інтереси дитини, її потреби». Таку взаємодію в психолого-педагогічній літературі визначають поняттям «співпраця». На основі аналізу поглядів науковців на проблему співпраці ЗДО з батьками виокремлено нові форми роботи. Це, зокрема:

«інформаційно-аналітичні (анкетування, опитування, поштова скринька); наочно-інформаційні (інформаційні проекти для батьків, відкриті заняття, дитячі щоденники, паспорти здоров'я, міні(електронні)-бібліотеки); пізнавальні (практикуми, екскурсії, усні журнали, батьківські вітальні, нетрадиційні батьківські збори); дозвіллі (участь батьків у святах, акціях, конкурсах, спільне дозвілля)». Наголошено на тому, що «особливою популярністю як педагогів, так і у батьків користуються нові форми організації співпраці дошкільного навчального закладу з сім'єю, які допомагають правильно вибудувати роботу з батьками, зробити її ефективною. Вони побудовані за типом телевізійних і розважальних програм, ігор і спрямовані на встановлення неформальних контактів із батьками, залучення їх уваги до дитячого садка. Батьки краще пізнають свою дитину, оскільки бачать її в іншому середовищі, зближуються з педагогами».

Однією з таких форм роботи є сімейний клуб – неформальне об'єднання батьків, створене для розв'язання практичних завдань виховання. Суттєвою відмінністю такої форми співпраці є рівноправна позиція учасників – батьків, педагогів, психолога, логопеда, медичної сестри. Визначено мету та етапи реалізації ідеї сімейного клубу.

На основі аналізу роботи сімейних клубів у ЗДО Полтавщини з'ясовано, що популярними формами роботи в межах клубу є круглі столи, психологічні тренінги, рішення педагогічних ситуацій, обговорення досвіду сімейного виховання, ділові ігри, проблемні ситуації (мозковий штурм), виставки спільних робіт, фотозвіти з організації життя дітей. Зазначено, що «найбільшу зацікавленість викликали електронні форми організації роботи сімейного клубу (відвідування сайту дошкільного навчального закладу, перегляд роликів навчально-виховного змісту на ютуб, електронні листи)».

Проаналізовано інші показники проведеного дослідження, зокрема, такі як ефективність діяльності та відвідуваність.

Як підсумок, автор констатує результативність та педагогічну доцільність роботи сімейного клубу як нової форми взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю.

Однією з інноваційних форм взаємодії з батьками педагоги вважають творчі майстерні. Організації цієї форми роботи присвячені статті:

Білоус, С. Тематичний тиждень у дитячому садку / Світлана Білоус // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – № 1. – С. 4–9.

Ночвінова, О. Workshop у дитячому садку, або Творимо дива разом / Олена Ночвінова // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – № 2. – С. 38–40.

Методист методичного кабінету при департаменті з гуманітарних питань Кам'янської міської ради Дніпропетровської області С. Білоус пропонує методичні поради щодо організації творчих груп серед учасників освітнього процесу з метою проведення тематичних тижнів, а також розробки заходів для підвищення педагогічної культури батьків.

Науковим співробітником Інституту модернізації змісту освіти (Київ), О. Ночвіною, виокремлено творчі групи педагогів і батьків як одну з форм співпраці, що «дає змогу розвивати спостережливість, творчі та дизайнерські

здібності, виховувати художній смак, сприяє особистісному розвитку та самореалізації всіх учасників освітнього процесу». У статтях розглянуто різні аспекти створення та діяльності творчих груп у закладах дошкільної освіти.

Отже, проаналізувавши джерела з питань взаємодії ЗДО з батьками, автори у своїх теоретичних дослідженнях звертають увагу на те, що ця проблема присутня в колі наукових інтересів українських педагогів з появою дошкільної освіти в Україні і з подальшим розвитком дошкільної ланки залишатиметься актуальною.

Модернізація національної освіти зумовила зміни у профільному законодавстві. Зокрема, законами України «Про освіту» та «Про дошкільну освіту» встановлено відповідальність батьків за надання дошкільної освіти власним дітям та визнано їх суб'єктами дошкільної освіти, учасниками освітнього процесу.

Педагоги-практики використовують різноманітні форми і методи роботи. Серед них традиційні, роками перевірені та відпрацьовані в ЗДО. Проте для залучення батьків до співпраці, зважаючи на їх зайнятість і активний спосіб життя, застосовують дистанційні форми роботи, використовують інформаційно-комунікаційні технології та можливості нетворкінгу.

Педагоги ЗДО вчать сприймати батьків як повноцінних учасників освітнього процесу і намагаються організувати співпрацю з ними, враховуючи вимоги сучасної освітньої практики. Цей досвід є важливим підґрунтям для подальших науково-педагогічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. **Базовий** компонент дошкільної освіти (нова редакція) [Електронний ресурс]: дод. наказу М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 22 трав. 2012 р. № 615 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст дані. – Київ, 2012. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0615736-12> (дата звернення: 24.01.2019). – Назва з екрана.
2. **Білоус, С.** Тематичний тиждень у дитячому садку / Світлана Білоус // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – № 1. – С. 4–9.
3. **Боровська, О.** Готовність дитини до НУШ: важливі аспекти / Олена Боровська, Наталія Стаценко // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – № 1. – С. 37–41.
4. **Взаємодія** ДНЗ та сім'ї / уклад.: О. А. Рудік, І. В. Молодушкіна. – Харків : Основа, 2013. – 222, [2] с. – (Серія «Дошкільний навчальний заклад. Вихователю»).
5. **Впевнений** старт : програма розвитку дітей дошк. віку / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; [керівник проекту Б. М. Жебровський ; підгот.: О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна та ін.]. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 99 с.
6. **Гавриш, Н.** Новий закон України «Про освіту» : які зміни очікують наше дошкілля? / Наталія Гавриш, Катерина Крутій // Дошк. виховання. – 2017. – № 11. – С. 2–6.

7. **Галицька, Т. В.** Взаємодія закладу дошкільної освіти з родиною : сучас. підходи / Т. В. Галицька // Дошк. навч. закл. – 2018. – № 11. – С. 11–13. – Бібліогр.: 15 назв.

8. **Головко, М. Б.** Виховання педагогічної культури батьків як провідний напрям взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї / Головко М. Б., Резнікова В. А. // Наук. скарбниця освіти Донеччини. – 2017. – № 1. – С. 62–65. – Бібліогр.: 4 назви.

9. **Гузь, В.** Організаційно-педагогічні умови ефективної взаємодії дошкільного закладу з сім'єю / Володимир Гузь, Світлана Жейнова, Людмила Таган // Молодь і ринок. – 2018. – № 3. – С. 27–30. – Бібліогр.: 5 назв.

10. **Дитина** : освіт. програма для дітей від 2 до 7 р. / М-во освіти і науки України, Київ ун-т ім. Б. Грінченка; наук. керівник проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька [та ін.]. – Київ : [б. в.], 2016. – 303 с. – Текст доступний в Інтернеті: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/osvitnya-programa-ditina-nmc.pdf> (дата звернення: 28.01.2018).

11. **Дитина в дошкільні роки** : комплекс. освіт. програма / [авт. кол.: Богуш А. М. та ін.; наук. керівник К. Л. Крутій]; Ін-т педагогіки і психології Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Запоріжжя : ЛПІС, 2016. – 159 с. – Текст доступний в Інтернеті: <https://lib.pedpresa.ua/10791-dytyna-v-doshkilni-roky-kompleksna-osvitnya-programa-nauk-kerivnyk-krutij-k-l.html> (дата звернення: 08.02.2019).

12. **Задорожна, Г. С.** Узаємодія закладів освіти з сім'ями дітей 6–7 років як важлива умова їхнього правового виховання / Задорожна Ганна Сергіївна // Вісн. Черкас. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – 2017. – № 17/18. – С. 54–60. – Бібліогр.: 11 назв.

13. **Карагозлю, Ф.** Педагогічні умови взаємодії закладу дошкільної освіти із сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Карагозлю Фатма; М-во освіти і науки України, Держ. закл. «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2019. – 20, [1] с.

14. **Ковалевська, Н.** Впровадження у роботу дошкільного навчального закладу нової форми співпраці – батьківський клуб / Наталія Ковалевська // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. – Кам'янець-Подільський, 2017. – Вип. 23, ч. 2. – С. 179–184.

15. **Крутій, К.** Взаємодія з батьками та взаємовідносини з дітьми // 1111 запитань до професора / Катерина Крутій. – Запоріжжя, 2012. – С. 224–275.

16. **Малятко** [Електронний ресурс] : програма виховання дітей дошк. віку : затв. листом М-ва освіти і науки України від 22.08.2001 р. № 1/11-3580 / М-во освіти і науки України, Голов. упр. змісту освіти, Акад. пед. наук України; [наук. керівник авт. кол. Зоя Павлівна Плохій]. – [Б. м. : б. в.], 2001. – 286 с.

17. **Методичні** рекомендації щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців [Електронний ресурс] : лист М-ва освіти і науки України від 11 жовт. 2017 р. № 1/9-546. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0Bxpu4GDxDpc7YWVvcWUtVWJpdEk/view> (дата звернення: 21.10.2018). – Назва з екрана.

18. **Ночвінова, О.** Workshop у дитячому садку, або Творимо дива разом / Олена Ночвінова // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – №2. – С. 38–40.

19. **Про** дошкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III : [редакція від 19.01.2019] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.03.2019). – Назва з екрана.

20. **Про** освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII : [редакція від 19.01.2019] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.03.2019). – Назва з екрана.

21. **Програма** розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» : (нова редакція) : у 2 ч. Ч. 2. Від трьох до шести (семи) років : навч. програма / [авт. кол.: О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. керівник О. Л. Кононко]. – Київ : МЦФЕР-Україна, 2014. – 452 с. – Текст доступний в Інтернеті: <https://lib.pedpresa.ua/10873-ya-u-sviti-programa-rozvytku-dytyny-doshkilnogo-viku-chastyna-2-nauk-kerivnyk-kononko-o-l.html> (дата звернення: 10.02.2019).

22. **Програми** розвитку дітей [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України : [офіц. сайт]. – Текст. дані. – Київ, [б. р.] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej> (дата звернення: 05.02.2019). – Назва з екрана.

23. **Світ** дитинства : комплекс. освіт. програма для дошк. навч. закл. / наук. керівник А. М. Богуш ; [упоряд.: О. М. Байер, Л. В. Балтіна, А. М. Богуш та ін. ; за заг. ред. Л. В. Балтіної]. – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 197 с. – Текст доступний в Інтернеті: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditej/7svit-ditinstva-bogush.pdf> (дата звернення: 10.02.2019).

24. **Сема, О.** Проблеми співпраці вихователя та батьків / Сема Олександра // Психолого-педагогічний пошук : зб. наук. пр. за матеріалами II Всеукр. студент. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (21–22 квітня) / М-во освіти і науки України, Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка, Ф-т дошк. освіти. – Глухів, 2016. – Вип. 3. – С. 239–243. – Бібліогр.: 5 назв.

25. **Семенова, Н.** Взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї у вихованні особистості дитини дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема / Наталія Семенова, Христина Лаврів, Дарина Бондарчук // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки. – 2017. – № 2. – С. 19–29. – Бібліогр.: 15 назв.

26. **Сербіна, Н.** Дитячий садок, батьки та школа: форми ефективної взаємодії / Наталія Сербіна, Ірина Січкач, Майя Молочко // Вихователь-методист дошк. закл. – 2019. – № 1. – С. 43–47.

27. **Сотник, Ю. А.** Сталий розвиток дошкільнят засобами екологічного виховання / Сотник Юлія Анатоліївна // Нива знань. – 2018. – № 3. – С. 29–30.

28. **Таран, В.** Робота з батьками в напрямі виховання дошкільників в моральному кліматі пам'яті / Таран Вікторія // Психолого-педагогічний пошук : зб. наук. пр. за матеріалами II Всеукр. студент. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (21–22 квітня) / М-во освіти і науки України, Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка, Ф-т дошк. освіти. – Глухів, 2016. – Вип. 3. – С. 261–265. – Бібліогр.: 6 назв.